

نووسینی: د.شەماڵ ئەحمەد ئیبراهیم

کوردستان، پاش سی و یەک ساڵ، هەڵکشان بەرەو لووتکە!

پێشەکی:

ئەزموونی هەرێمی کوردستان، لە سەرجەم بوارەکانی ژیانکردندا، یەکێکە لەو ئەزموونانەی کە شایستەی ئەوەیە توێژینەوە وهەڵسەنگاندنی بۆ بکرێت، زۆر بە سادەیی، هۆکارەکەی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە: هەرێمی کوردستان، یەکەم ئەزموونی حوکمڕانیکردنی کوردە لە تەواوی مێژووی هاوچەرخی ئەم نەتەوەیەدا کە توانیبێتی سی و یەک ساڵ بڕ بکات، ئەزموونێکە لەگەڵ هەموو لایەنە جوان و ناشرینەکانیدا، لەم مێژووەدا، بێ هاوتایە لەڕووی ماوەی بەردەوامییەوە، کەواتە لەڕووی مێژووییەوە، گرنگی خۆی هەیە، لەم ئەزموونەدا، کۆمەڵە ڕەفتار و گوتار و کردار و بڕیارێک بەدی دەکرێن، لە داهاتوودا ئەرشیفی ئەم نەتەوەیەن، پێویستە پارێزگاریی لێ بکرێت، ئەگەر جوان بن یان نا.

دواتر لەڕووی مەعریفییەوە، ئەزموونێکی کەڵەکەبووی سیاسەتکردن و پارێزگاریکردنە لە هاوسەنگی هێز لە ناوچەیەکدا کە هەرێمی کوردستان تەنیا بەفەرمی ناسێنراوی کوردانە لەنێو وڵاتانێکدا کە ماف بە بوونی نەتەوەیی کورد نادەن، سەرەڕای ئەمەش توێژینەوە تەنیا دەرخەری لایەنە گەشاوەکانی ئەزموونەکە نییە، بەڵکو کەلێنە قووڵ و تاریکەکانیش، ماددەیەکی باش و پڕبەهای توێژینەوەکانە، ئێمەش مرۆڤین و دەشێت هەڵە بکەین، گرنگ ئەوەیە سوود لە هەڵەکان وەربگیرێن. ئومێد دەکرێت، لە داهاتوودا، ئەو کەلێن و ئاستەنگانە لەڕێگای دامەزراوەکانەوە چارەسەر بکرێن.

کوردستان لەڕێگای هەڵکشان بەرەو لووتکە، ئامانجی ئەوەیە کە دیوە گەش و تاریکەکانی ئەم ئەزموونەی هەرێمی کوردستان لە ڕوانگەی پێنوێنەکانی گەشەپێدانی مرۆییەوە هەڵبسەنگێنێت، کە کۆمەڵە پێنوێنێکی دیاریکراوی ستانداردی جیهانین، بۆ نمونە: خۆشگوزەرانی، تەندروستی، بواری خوێندن، ئەم پێنوێنانە، پێویستیان بە داتا و ئاماری ورد هەیە بۆئەوەی ئەنجامی ڕاست بدەن بەدەستەوە، بۆیە هەوڵێکی نمونەییە ئەگەر بتوانێت ئەو ئەرکە بەجێ بگەیەنێت. ئامانجیش ئەوەیە کە بزانین ئێمە لەکوێی هاوکێشە مرۆییەکەداین؟ پێویستە لە کوێوە وچۆن و بەرەوکوێ هەنگاو بنێین؟ پرسیارە سەرەکییەکانی ئێمە ئەوەیە کە: ئێمە پاش سی و یەک ساڵ چەند هەنگاومان بڕیوە بەرەو لووتکە؟ سست بووین یان خێرا؟ هۆکار و ئالەنگارییەکان، پاڵنەر و پشتگیرییەکان، کامانەبوون؟

ئێمە لەم توێژینەویە پێمانوایە کە» دامەزراوە نیشتمانییەکان توانای بەڕێوەبردن و کاراکردنی شانەکانی چارەسەریان دەبێت ئەگەر لەژێر هەژموونی کاریگەری توخمە لاوەکییەکاندا نەبن، بەڵام ئەمە تاوەکو ئێستا لەهەرێمی کوردستان نەهاتووەتە دی و هەر ئەوەش هۆکاری چەقبەستوویی ئەزموونی هەرێمە لە بوارەکانی گەشەپێدان و حوکمداریکردنی پێگەیشتوودا»

ئەم توێژینەوەیە لە دوو بەش پێکدێت، بەشی یەکەم تەرخانکراوە بۆ ڕوونکردنەوەی چەمکە بەکارهاتووەکانی ناو توێژینەوەکە و یەکخستنی تێگەیشتنی خوێنەر لەو چەمکانە، بەشی دووەم هەڵسەنگاندنی ئەزموونی هەرێمی کوردستانە بەپێی ئەو چەمکانەی کە پێشتر و لە بەشی یەکەمدا ڕوونکراونەتەوە و باس لە ڕەوشی گەشەپێدانی مرۆیی دەکات لە هەرێمی کوردستاندا و ئامانج لێی دیاریکردنی پێگەی هەرێمە بەپێی پێوەرە ستانداردەکان. لەکۆتایدا توێژینەوەکە ڕاسپردە و ئەنجامەکانی دەخاتە ڕوو، لەگەڵ ئەو سەرچاوانەی کە توێژەر سوودی لێ بینیوون بۆ نووسینەوەی ئەم بەرهەمە.

١. چەمکە بەکارهاتووەکان

لەم بەشەدا، توێژینەوەکە هەوڵ دەدات کە دوو چەمکی سەرەکی و دوانی دیکەی لاوەکی ڕوونبکاتەوە، چەمکە سەرەکییەکان بریتین لە: دامەزراوە نیشتمانییەکان و پێکهێنەرە لاوەکییەکان، چەمکە لاوەکییەکان بریتین لە: گەشەپێدانی مرۆیی و پێنوێنەکانی گەشەپێدانی مرۆیی لەم دوو پارەی خوارەوەدا:

١-١. چەمکە سەرەکییەکان

مەبەستمانە لەم بەشەدا باسێک لە دامەزراوە نیشتمانییەکان و پێکهێنەرە لاوەکییەکان بکەین و بیانناسێنین، تاوەکو لە داهاتوودا، لە ساتی بەکارهێنانی چەمکەکان لەناو توێژینەوەکەدا بزانرێت مەبەست لێیان چییە؟ بەچی دەوترێت دامەزراوە نەتەوەییەکان و کامانەن توخمە لاوەکییەکانی دەرەوەی دامەزراوە نەتەوەییەکان.

١/١-١. دامەزراوە نیشتمانییەکان

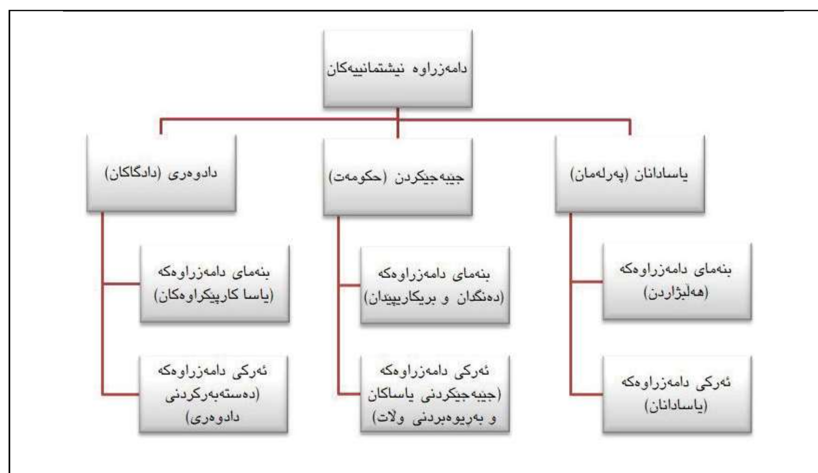
دامەزراوەکان بەشێوەیەکی گشتی بریتییە لەو ئامرازەی کە دادەمەزرێت بەمەبەستی ئەنجامدانی ئەرکێکی دیاریکراو، بۆ نمونە پێشکەشکردنی خزمەتگوزارییەک بەپێی کۆمەڵە پێوەرێکی پەسەندکراو لەلایەن کۆمەڵگاوە، هەروەها دەوترێت کە دامەزراوەکان بریتین لەو ڕێکخراوانەی کە بەمەبستی بەدەستهێنانی ئامانجێک یان زیاتر دادەمەزرێن و کار بۆ گەیشتن بەو ئامانجانە دەکەن، بۆ نمونە لەوانەیە ئامانجەکان فێرکاری یان کارگێڕی یان کۆمەڵایەتی یان سیاسی یان ئابووری...هتد، بێت(١).

هەروەها دامەزراوەکان بەبێ ڕەچاوکردنی جیاوازی لە ئەرک و فەرمانەکانیاندا، چەندین ئامانجی هاوبەشیان هەیە، ئەو ئامانجانە ڕەچاوی ئەوە ناکات کە مەبەست لە دامەزراوەکان بەدیاریکراوی چییە، چونکە لێرەدا هەموو دامەزراوەیەک هەوڵی بەدیهێنانی دەدەن بۆ نمونە: گەشەپیدانی توانا مرۆیی و ماددی و داراییەکان، کەمکردنەوەی تێچووەکان لە بواری کات و شوێن و داراییەوە بە تایبەتی کە لە ئێستادا کات وەکو یەکێک لە تێچووەکان ئەژمار دەکرێت و باشترین نمونە حکومەتی ئەلەکترۆنییە، کە تیایدا کەمترین کات بەفیرۆدەچێت، لەگەڵ ئەمەشدا یەکێک لە ئامانجە هەرە گەورەکانی دامەزراوەکان بریتییە لە ناساندن و پشتگیریکردن و برەودان بە بەهاکانی دامەزراوەکە لە ڕووی مرۆیی و دارایی و کۆمەڵایەتی و سیاسی و...هتد(٢).

دامەزراوە نیشتمانییەکان ئەو دەسەڵاتانەیە کە لەڕووی (بوار و کاریگەری)یەوە لەسەر ئاستی سنووری نیشتمان و هاونیشتمانیان کارەکانی بەڕێ دەکات، کەواتە سنووری دامەزراوە نیشتمانییەکان تەواوی ڕووبەر و سەروەری دەوڵەت دەگرێتەوە، هەروەها کاریگەرییەکانی بەسەر تەواوی هاونیشتمانیانی دەوڵەتدا دەبێ، بەبێ جیاوازی ڕەگەز و

توخم و نەتەوە و ئاین و ئایدۆلۆجیا. کاتێک کە باس لە دامەزراوە نیشتمانییەکان دەکەین مەبەستمانە دوو لایەن ڕوونبکەینەوە کە بریتین لە بنەما و ئەرکی ئەو دامەزراوانە، بۆ نمونە: دامەزراوەی یاسادانان، بنەماکەی بریتییە لە بنەمایەکی یاسایی و ڕەوایەتییەکی کۆمەڵایەتی ئەو دامەزراوەیە و ئەرکەکەی بریتییە لە یاسادانان، ئەم نمونەیەش بۆ هەموو دامەزراوە نیشتمانییەکان ڕاستە.

خشتەی ژمارە (١)ی خوارەوە ڕوونیدەکاتەوە کە مەبەست لە دامەزراوە نیشتمانیی و پەیوەندی نێوان مەودا و کاریگەری و بنەما و ئەرکی دامەزراوە نیشتیمانییەکان چییە.

١-٢/١. پێکهێنەرە لاوەکییەکان

مەبەست لەم پێکهێنەرانە، ئەو دامەزراوە لۆکاڵییانەن کە لەوانەوە دامەزراوە نیشتمانییەکان دروست دەبن، بەشێوەیەکی گشتی خۆیان لە: پارتە سیاسییەکان، «ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنی و پیشەییەکان دەبیننەوە، پارتە سیاسییەکان بریتییە لە کۆبوونەوەیەکی ئازادانەی کۆمەڵە کەسێک بەمەبەستی بەدیهێنانی ئامانجێک یان چەند ئامانجێک کە دەشێت خۆپالاوتن بۆ بوون بەئەندام لە ئەنجومەنەکانی یاسادانان لەناو سیستەمێکی دیموکراسیدا یەکێک بێت لە ئامانجەکانی ئەو پارتە سیاسییانە»(٣).

پارتە سیاسییەکان ئەو سەکۆ ڕاستەقینەیەیە کە تیایدا ئەندامانی کۆمەڵگا بەشێوەیەکی ڕاشکاوانە و ئازادانە دەتوانن گوزارشت لە ویست و داخوازییەکانی خۆیان بکەن، لە کۆمەڵگا مۆدێرنەکاندا پارتە سیاسییەکان خاوەن بەرنامەی تۆکمەن و بە یەکێک لە بنەما سەرەکییەکانی کۆمەڵگە فرەییەکان ئەژمار دەکرێت، لە هەمانکاتدا دەشێت پارتە سیاسییەکان

ئەو ڕایەڵەی بەیەکگەیشتنەبن کە کۆمەڵگە و دەسەڵات بەیەکتر دەگەیەنێت و دەبێتە هۆی بەدیهێنانی ئاشتەوایی کۆمەڵایەتی لەڕێگای گواستنەوەی داخوازییەکانی کۆمەڵگا بۆ دەسەڵات و ڕەوایەتیدان بە بڕیارەکانی دەسەڵات لەناو کۆمەڵگا پێگەیشتووەکاندا(٤).

ڕێکخراوەکانی کۆمەڵگای مەدەنیی و پیشەییەکان، ئەو دامەزراوانەن کە دەتوانن خۆیان بگەیەننە زۆرترین ژمارەی ئەو هاوڵاتییانەی کە خزمەتگوزارییە سەرەتاییەکانیان بۆ دەستەبەر نەکراوە، ئەم ڕێکخراوانە ڕەگەزێکی سەرەکین لە بواری بەدەستهێنان و دەستەبەرکردنی دادوەری کۆمەڵایەتی، بۆیە بەوە دەناسرێنەوە کە لە کۆمەڵە دامەزراوەیەکی لاوەکی پێکدێت وەکو ئەنجومەنە خۆجێییەکان و سەندیکاکانی کرێکاران و پیشەوەران و ژوورە بازرگانی و پیشەسازییەکان و ئەو دامەزراوانەی دیکە کە هاوتای ئەمانەن، کەواتە دامەزراوە کۆمەڵایەتییەکانی وەکو: خێزان و خێڵ و هۆز و پێکهاتە مەزهەبی و ئاینیی و ئەتنییەکان لەچوارچێوەی کۆمەڵگای مەدەنیدا نین، هەروەک چۆن دامەزراوەکانی کۆمەڵگای سیاسی و حکومییەکان ناچنە ناو چوارچێوەی ئەم پێناسەیەوە، بەڵام ئەوەش ئەمە ناگەیەنێت کە دابڕانێکی تەواو هەیە لە نێوان ئەم سێ کۆمەڵگایەدا (کۆمەڵگای کۆمەڵایەتی، کۆمەڵگای مەدەنی، کۆمەڵگای سیاسی)، بەڵکو دواجار ئەو کۆمەڵگایانە کاریگەرییان بەسەر یەکدییەوە هەیە(٥).

١-٢. چەمکە لاوەکییەکان

دوو بابەت کە کاریگەرییان لەسەر دامەزراوەکان هەیە، کە ئەوانیش گەشەپێدانی مرۆیی و پێنوێتەکانی گەشەپێدانی مرۆیین و لێرەدا باسیان دەکەین.

١-١/٢. گەشەپێدانی مرۆیی

گەشەپێدانی مرۆیی، یەکێکە لەو بابەتە نوێیانەی کە بوارێکی فراوانی بیرکردنەوە و نووسین و ڕاهێنانی بیرمەندان و نووسەرانی بواری کارگێڕی داگیرکردووە لەم سەردەمەدا؛ هۆکاری ئەو گرنگییەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە سەروەتی ڕاستەقینەی هەر دەوڵەتێک بریتییە لە سەرمایەی مرۆیی ئەو دەوڵەتە؛ بۆیە دەوڵەتان پێویستە پابەندبن بەوەی کە تەمەنێکی درێژ و تەندروستییەکی تەواو و ژیانێکی شایستە بۆ هاوڵاتیانیان دابین بکەن. بەدیهێنانی گەشەپێدانی مرۆیی پێویستی بە گرنگیدانە بە تواناکانی تاکی هاوڵاتی لە ڕێگای: بەرەوپێشبردنی تواناکانی تاک و وەبەرهێنانی لەو توانایانەدا کە تاک هەیەتی، بەوەش دەتوانین لە سەرجەم بوارەکانی؛ تەندروستی و فێرکردن و بەرزکردنەوەی ئاستی بژێوی تاک بەرزبکەینەوە، ئامانج لەم پرۆسەیە گرێدانی سەرمایەی ئابووریی و مەعریفیی تاکە لە بوارەکانی ژیاندا کە دواتر ئەوەش کاریگەری دەکاتە سەر بەرزبوونەوەی ئاستی خۆشگوزەرانی کۆمەڵگە. پرۆسەی گەشەپێدانی مرۆیی پرۆسەیەکە تیایدا مرۆڤ

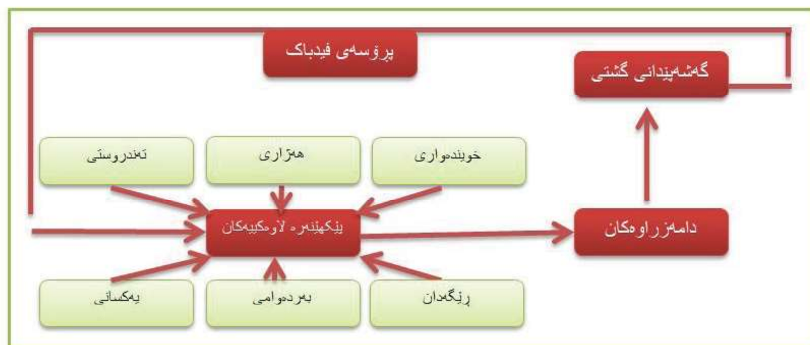
سەنتەرە، بەڵام بەرهەمی ئەم سەنتەرییە لە کۆمەڵگەدا ڕەنگ دەداتەوە(٦).

دەتوانین بڵێین کە گەشەپێدانی مرۆیی بریتییە لە پرۆسەیەکی بەردەوام لە گەشەپێدان، ئامانجی وەبەرهێنانە لە تواناکانی مرۆڤدا لەڕێگای باشترکردنی ئاستی خوێندەواریی و تەندروستی و خۆراکییاندا، مەبەستی سەرەکی لەم پرۆسەیە باشترکردنی توانا و لێهاتووییەکانیانە بە ئومێدی زیادکردنی بەرهەم و گەشەپێدانی ئابووریی و دابەشکردنیان بەشێوەیەکی دادپەروەرانە بەسەر هەموو ئەندامانی کۆمەڵگەدا، کە ئەمەش گەرەنتی بەشداربوونیانە لەم پرۆسەیەدا و دواتر پێکەوە گەشەپێدانی ئابووری بەردەوامی پێدەدەن(٧).

١-٢/٢. پێنوێنەکانی گەشەپێدانی مرۆیی

پێنوێنەکانی گەشەپێدانی مرۆیی، بریتییە لە پێنوێنێکی نێونەتەوەیی، دیاریکردنی ئاستی خۆشگوزەرانی دانیشتوانی وڵاتانی گۆی زەوی بە ئامانج دەگرێت، بەرنامەی گەشەپێدانی نەتەوە یەکگرتووەکان (UNDP) گرنگی بەو پێوەرانە دەدات، هەروەها ساڵانە ڕاپۆرتی تایبەت بەو مەبەستە بڵاودەکاتەوە، ئەم پێنوێنە بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە کۆمەڵە پرسێکەوە هەیە کە تەواو گرۆیی مرۆیی پێیەوە گرێدراوە وەک: ڕێژەی خوێندەواری، تەمەن، نەخوێندەواری وئاستی بژێوی ژیانی هاوڵاتیان، تەواوی وڵاتانی جیهان لەناو پێنوێنەکانی گەشەپێدانی مرۆییدا خۆیان دەبیننەوە چەند وڵاتێک نەبێت کە عێراق یەکێکە لەو وڵاتانە. بەشێوەیەکی گشتی ئەو پێوەرانەی کە لەم بوارەدا بەکاردێن دەکرێن بە دوو بەشەوە کە بریتین لە پێوەرە ژمێراوەکان کە: هەژاریی و خویندەواریی و تەندروستی، لەخۆی دەگرێت، لەگەڵ پێوەرە نەبژێراوەکان کە: یەکسانی و ڕێگەپێدان و بەردەوامبوون لەخۆی دەگرێت(٨).

خشتەی ژمارە (٢) ڕوونکردنەوەی پەیوەندی نێوان چەمکە بەکارهاتووەکان:

٢. هەڵسەنگاندنی ئەزموونی هەرێمی کوردستان

پاش تێپەڕبوونی سی و یەک ساڵ بەسەر ئەزموونی هەرێمی کوردستان، جێگای خۆیەتی کە پێنوێنەکانی گەشەپێدانی مرۆیی بکەین بە سەرەتایەک بۆ پێوانەکردنی ئاستی دامەزراوەکانی هەرێمی کوردستان. هیچ گومانێک لەوەدا نییە کە جیهانی ٢٠٢٢ هەمان جیهانی ١٩٩١ نییە، پاساوەکانی دروستبوونی هەرێمی کوردستان لە ١٩٩١، بۆ ئێستای هەرێمی کوردستان شیاو نین، بەردەوامبوونی ئەزموونی هەرێمی کوردستان پەیوەندی بەو پرۆژە و ئەرکانەوە هەیە کە حکومەتی هەرێمی کوردستان لە بوارەکانی ڕووبەڕووبوونەوەی هەژاریی و نەخوێندەواری و پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری تەندروستیدا ئەنجامی دەدات، لەگەڵ ئەمانەدا هەوڵدانە بۆ خوێندنەوەی بەدیهێنانی چەمکەکانی وەک دادپەروەریی و یەکسانی لە بەدەستهێنانی هەلیکار و بەردەوامی خزمەتگوزارییەکان، بۆ شیکردنەوەی ئەم بابەتانە باس لە دوو تەوەر دەکەین بەم شێوەیەی لای خوارەوە:

٢-١. پێنوێنەکانی گەشەپێدانی مرۆیی بەپێی داتاکانی حکومەتی هەریمی کوردستان

سەرجەم ئەو بوارانەی کە لێرەدا باس دەکرێن بریتین لە (هەژاری – داهات، خوێندەواری – هەلی خوێندن، کەرتی تەندروستی – ڕووبەڕووبوونەوەی شانەی قەیرانەکان) بۆ ئەم بابەتەش پشتمان بە: ڕاپۆرت و داتاکانی هەرچوار وەزارەتی (کاروباری کۆمەڵایەتی، پەروەردە و خوێندنی باڵا و تەندروستی) بەستووە، مەبەست لەم بابەتە، پێوانەکردنی هەنگاوەکانی ئەو سێ وەزارەتانەیە لە هەرێمی کوردستان، لەو سێ بوارەی کەباسی لێوە دەکەین.

٢-(١/١). هەژاری

هەژاری یەکێکە لەو دەردە کوشندانەی کە تواناکانی کۆمەڵگە لەناو دەبات، مەبەست لە هەژاری بەپێی پێوەرە ستانداردەکان ئەو کەسە کە داهاتی ڕۆژانەی (١.٩$) دۆلار بێت، واتە ئەو کەسەی کە داهاتی لەخوار ئەو بڕە داهاتەوەیە دەکەوێتە خوار هێڵی هەژارییەوە، کاتێک باس دێتە سەر هەرێمی کوردستان کێشەکە لەوەدایە کە دامەزراوەکانی هەرێمی کوردستان داتا نوێیان نییە سەبارەت بەڕێژەی هەژاری، کێشەیەکی دیکە ئەوەیە کە ئەو داتایانەی کە لەلایەن دامەزراوەکانەوە دادەنرێن کێشەی ڕاستاندنیان هەیە، دیارترین نمونە سەبارەت بەم بابەتە، کاتێک کە باس لە کێشەی هەژاری و ڕێژەکەی دەکرێت لە هەرێمی کوردستان، تاکە سەرچاوە کە باسی دەکات دەگەڕێتەوە بۆ بەرواری ٢٠٢٠/١٠/١٠، کە تیایدا دارا ڕەشید وەزیری پلاندانانی عێراق و پارێزگای سلێمانی لە ڕاگەیاندنێکی ڕۆژنامەوانیدا باس لەوە دەکەن کە ڕێژەی هەژاری لە هەرێمی کوردستان نزیکەی ٩٪

نۆ لەسەدە، بەبێ ئەوەی ئاماژە بەوە بدەن کە چۆن ئەو ڕێژەیە دیاریکراوە لەلایەن ئەو بەڕێزانەوە، ئەمەش کۆمەڵە پرسیارێک سەبارەت بە کێشەی هەژاری دروست دەکات(٩). لە دیارترینیان ئەوەیە کە ئایا ئەو ڕێژەیەی لەو ڕاگەیاندنەدا هاتووە تا چ ئاستێک ڕاستە و پێوەرەکانی ڕاستی ئەو داتایە چییە؟

وەزارەتی کاروباری کۆمەڵایەتی کاتێک باس لە ڕێژەی بێکاری دەکات، ئاماژە بەوە دەدات کە ڕێژەی بێکاری لەنێو گەنجاندا بەبێ جیاوازی جێندەری ١٣.٥٣٪ دەبێت، هەروەها کۆی گشتی بێکارەکان لە ساڵی ٢٠١٥ لەنێو هەردوو ڕەگەزدا ٦٧٠٠٠ دەبن(٩). بابەتی هەژاری و بێکاری دوو بابەتن کە تەواو پێکەوە گرێدراون، دانانی بەرنامە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەژاری پێویستی بەوە هەیە کە هەلی کار لە بەردەم دانیشتوانی هەرێمدا بڕەخسێنرێت، بەڵام بواری وەبەرهێنان لە هەرێمی کوردستان لەلایەن کەرتی تایبەتەوە و هەروەها کەرتی گشتی نەیتوانیوە ئەو کەلێنە پڕ بکانەوە.

> **سەروەتی ڕاستەقینەی هەر دەوڵەتێک بریتییە لە سەرمایەی مرۆیی ئەو دەوڵەتە؛ بۆیە دەوڵەتان پێویستە پابەندبن بەوەی کە تەمەنێکی درێژ و تەندروستییەکی تەواو و ژیانێکی شایستە بۆ هاوڵاتیانیان دابین بکەن.**

٢-١/٢. خوێندەواری

ڕێژەی خوێندەواران یەکێکە لەو پێنوێنانەی کە ئاستی گەشەی کۆمەڵایەتی و سیاسیی و ئابووری وڵاتانی پێ دەپێورێت، پێدەچێت یەکێک لەو بابەتانەی کە هەرێمی کوردستان لەم بوارەدا کێشەی نییە بریتییە لەڕێژەی خوێندەوار، بەرنامەی نەهێشتنی نەخوێندەواری پەیوەستە بە کۆمەڵە بوارێکی دیکەوە، کە لە گرنگترینیان ئەم خاڵانەی خوارەوەن:

١. بەرزبوونەوەی ڕێژەی خوێندەواران پەیوەندییەکی ڕاستەوانەی هەیە لەگەڵ هۆشیاری کۆمەڵایەتیدا، بەتایبەتی کاتێک کە پرۆسەی خوێندەواری پرۆسەیەکی ئامانجدار بێت و مەبەستی بێت کە تاکێکی هۆشیار بە مافەکانی بەرهەم بهێنێت.

٢- کەسانی خوێندەوار کەسانێکی چالاکن بەبەراود بەو کەسانەی کە نەخوێندەوارن، گرووپی یەکەم لەبواری سازشکردن و گفتوگۆ بۆ دۆزینەوەی چارەسەر بۆ کێشەکان چەندین ڕێگا تاقیدەکەنەوە تاوەکو لەسەر ڕێگایەک ڕێکدەکەون.

٣- خوێندەوار باشتر دەتوانێت خۆی لەگەڵ کلتوورە نوێیەکاندا بگونجێنێت، لەبەرئەوەی کە کلتوور بابەتێکی فێرکارییە و تەنانەت گواستنەوەی لە باوانەوە بۆ نەوەکان پێویستی بە پیاداچوونەوە هەیە بۆئەوەی لەگەڵ داخوازییەکانی نەوەکاندا بگونجێت.

ئەم سێ خاڵەی سەرەوە تەنیا بۆ نمونە باسکراون، گەر نا گرنگی خوێندەواری بەپێی کەس و گرووپ و شوێن و کات گۆڕانکاری بەسەردا دێت، پرسیارە گەورەکە لە هەرێمی کوردستان ئەوەیە کە ئێمە بەکێ دەڵێین خوێندەوار؟ ئایا خوێندەوارەکان چییان پێشکەش بە کۆمەڵگەی کوردی کردووە؟ کۆتا پرسیار حکومەتی هەرێمی کوردستان چۆن مامەڵەی لەگەڵ خوێندەواریدا کردووە؟ بەشێک لە داتاکانی وەزارەتی پەروەردە باس لەوە دەکات کە ڕێژەی خوێندەوار لە هەرێمی کوردستاندا ٨٤٪ تێپەڕاندووە.

٢-٣/١) تەندروستی

کەرتی تەندروستی بەپێی ئامارەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان، بەتایبەت کە لێرەدا باس لە کەرتی گشتی دەکرێت و ئامارەکانی کەرتی تایبەت بەهەند وەرناگرین لەبەرئەوەی کە کەرتی تایبەت کەرتێکی بازرگانییە و بەشێکی زۆری دانیشتوانی هەرێم توانای داراییان لەو ئاستەدا نییە کە – ئەگەر بە ناچاری نەبێت ڕوو ناکەنە کەرتی تایبەت بۆ وەرگرتنی چارەسەر. یەکێک لەو ئامارانەی وەزارەتی تەندروستی هەرێمی کوردستان پێیمان دەڵێت کە بۆ (١٠٠٠) هاوڵاتی هەریمی کوردستان لە ساڵی ٢٠١٢ تەنیا (١.١) پزیشک تەرخانکراوە، هەروەها (٧١٩٢) تەختی نەخۆش لە نەخۆشخانەکانی هەرێمی کوردستان لە هەمان ساڵدا بەردەست بووە بۆ تەواوی دانیشتوانی هەرێمی کوردستان، ئەمە لەکاتێکدا (٦٩) نەخۆشخانەی حکومی لە ساڵی ٢٠١٢ خزمەتگوزارییەکانی پێشکەشی هاوڵاتیان کردووە بەرامبەر بە بوونی (٥٢) نەخۆشخانەی تایبەت(١١)، کێشەی ئەم ئامارە لەوەدا کە ئامارەکە باسی ساڵی ٢٠١٢ دەکات و لە سایتی فەرمی وەزارەتی تەندروستی حکومەتی هەرێمی کوردستان بەردەستە، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە لەو ساڵەوە (٢٠١٢) کە تا نووسینی ئەم بابەتە کە ساڵی (٢٠٢٢)ەوە هیچ ئامارێک و لێکۆڵینەوەیەک لەو وەزارەتە ئەنجامنەدراوە سەبارەت بەو بابەتانەی کە پەیوەستن بە تەندروستی دانیشتوانی هەرێمی کوردستانەوە.

٢-٢) پێتوێنە نەژمێردراوەکان

بوارەکانی هەژاریی و تەندروستی و خوێندەواری پەیوەندییان بە سێ چەمکی دیکەوە هەیە کە بریتین لە (یەکسانی، دەستەبەرکردن و بەردەوامی) ئەم سێ بوارە یارمەتیدەرمانن بۆ شیکردنەوەی ئەو بابەتانەی لە سەرەوە باسمان لێوەکردن.

٢-١/٢) یەکسانی

یەکێک لەو کێشە هەنووکەییانەی کە ئەزموونی هەرێمی کوردستان گرفتاری بووە بریتییە لە بابەتی یەکسانی، یەکسانی لە هەموو بوارەکاندا و لەنێو هەموو یەکەکاندا، بۆنمونە یەکسانی جێندەری، یەکسانی پلەبەندی، یەکسانی لە نێوان شار و شارۆچکە و گوند و ناحیە و ...هتد، ئەوەی بەڵگەیە لەسەر نەبوونی یەکسانی و توانای پێوانەکردنی هەیە بریتییە لە بەکارهێنانی کەرتی تایبەت بۆ بەدەستهێنانی خزمەتگوزارییەکان، بۆنمونە کەرتی پەروەردە. ئەم کەرتە بەپێی ئامارێکی وەزارەتی پەروەردە بۆ ساڵی ٢٠١٧-٢٠١٨ ژمارەی قوتابخانە ناحکومییەکان لە هەر پێنج پارێزگای هەرێمی کوردستان (هەولێر، سلێمانی، دهۆک، هەڵەبجە، کەرکوک و ئیدارەی گەرمیان) بەمشێوەیە بووە (باخچەی ساوایان – ١٢٥، بنەڕەتی – ٩٤، دواناوەندی – ١، ئامادەیی – ٤٩، پیشەیی – ٠، پەیمانگا- ٤١، فێرکردنی خێرا – ٠، و کۆی گشتی – ٣١٠)[(١٢)]، ئەمە لەکاتێکدا کە بەهۆی قەیرانی داراییەوە بەشێکی زۆری قوتابخانەکانی هەرێمی کوردستان – کەرتی گشتی بەهۆی نەبوونی مووچەی مامۆستایان و کارمەندانەوە دەرگایان بەڕووی خوێندکاراندا داخستبوو، بەڵام ئەو قوتابخانە ناحکومییانە خوێندکارەکانیان بەردەوام بوون لە خوێندن، ئەو نایەکسانییەی کە لێرەدا بەدیدەکرێت پەیوەندی هەیە بە ئاستی گوزەرانی باوانی خوێندکارەکانەوە، ئەمەش لە داهاتوودا کاریگەری نەرێنی دەکاتە سەر توانستی زانستی خوێندکاران، ئەمە ئەگەر بۆ وەزارەتی پەروەردە ڕاست بێت بەهەمانشیوە بۆ وەزراەتی خوێندنی باڵا وتوێژینەوەی زانستیش هەمان کاریگەری هەیە بەڵگەیە لەسەر نایەکسانی و نادادپەروەری لە نێوان خوێندکارانی یەک قۆناغی خوێندندا لەسەر بنەمای توانستی دارایی باوانی خوێندکاران.

٢-٢/٢) دەستەبەرکردنی مافەکان

بەدیهێنانی یەکسانی لە سێکتەرە خزمەتگوزارییەکان پەیوەندییەکی ڕاستەخۆی بە دەستەبەرکردنی مافەکانەوە هەیە، یەکێکی دیکە لە کێشەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان بریتییە لە نەبوونی پێوەری گونجاو بۆ دەستەبەرکردنی مافەکانی هاوڵاتیان، بۆ نمونە ڕێژەی بێکاری لەناو مێینەدا ٢٩.٤٪ بە بەراورد بە ڕەگەزی نێر کە ڕێژەکەی تەنیا ٩.٧٪ یە[(١٣)]، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێت کە هەلی کار لەبەردەم ڕەگەزی نێرینەدا زیاترە وەک لەوەی کە لەبەردەم مێینەدا هەیە، لەوانەیە بەشێک لەو کێشەیە پەیوەندی بە کلتووری کۆمەڵگەی کوردەوارییەوە هەبێت، بەڵام جێگای پرسیارە کە ئایا حکومەتی هەرێمی کوردستان چ کارێکی کردووە بۆ نزیکردنەوەی یەکسانی نێوان دەستەبەرکردنی مافەکانی نێوان ڕەگەزە جیاوازەکان.

٢-٣/٢) بەردەوامی پێشکەشکردنی خزمەتگوزاری

یەکێک لە ئەرکە سەرەکییەکانی حکومەت بەشێوەیەکی گشتی بریتییە لە پێشکەشکردنی خزمەتگوزارییەکان، کە زۆر بوار دەگرێتەوە، بۆئەوەی پێوەرەکانی ئەم نووسینە یەکانگیری یەکتر بێت، هەمان سێکتەرەکانی پەروەردە و تەندروستی و خوێندنی باڵا بەنمونە وەرگرین بۆمان دەردەکەویت کە لە دوای ساڵی ٢٠١٤، هەروەها بەهۆی قەیرانی دارایی حکومەتی هەرێمی کوردستان نەیتوانیوە ئەو خزمەتگوزارییانە وەکو پێویست پێشکەش بە دانیشتوانی هەرێمەکەی بکات، کەرتی تایبەتیش نەیتوانیوە کەلێنی ئامادەنەبوونی کەرتی گشتی پڕبکاتەوە لەبەرئەوەی کە خزمەتگوزراییەکانی ئەو کەرتە پێویستی بە توانایەکی دارایی هەیە – وەک چۆن پێشتر ئاماژەمان پێدا کە هەر لە بنەڕەتدا هاوڵاتیان دووچاری داڕمانی دارایی ببوون بەهۆی نەبوونی مووچە و چەقبەستوویی بازاڕەوە، کەواتە چۆن بتوانێت سوود لەو خزمەتگوزارییانە وەربگرێت.

بەکورتی دەتوانین بڵێین کە، حکومەتی هەرێمی کوردستان پاش تێپەڕبوونی ئەزموونی ٣١ ساڵ نەیتوانیوە ئەو ئامانجانەی کە حوکمڕانییەکی باش کاری بۆ دەکات بۆ هاوڵاتیانی دەستەبەری بکات، لەلایەکی دیکەشەوە بەرنامەی چاکسازیکردن لە دامەزراوەکانی حکومەتی هەرێمی کوردستان نەیتوانیوە دەستی بگەیەنێتە قوڵایی کێشەکان و چارەسەریان بکات، ئەمەش جارێکی دیکە دەبێتە هۆی نائومێدی لەبەردەم هەنگاوەکانی داهاتووی حکومەتی هەرێم، کەواتە پرسیارەکە لێرەدا ئەوەیە کە چۆن دەکرێت بەر لەو هەڵدێرەی حکومەتی هەرێم بگیرێت؟ باشترین دەرفەت لەبەردەم حکومەتی هەرێمی کوردستان بریتییە لەوەی کە کار لەسەر دامەزراندنی دامەزراوە نیشتمانییەکان بکات، لەبەرئەوەی کە کێشەی حکومەتی هەرێم هەروەک لە گریمانەی توێژینەوەکەدا هاتووە ئەوەیە کە دامەزراوە لاوەکییەکان دەسەڵاتی باڵایان هەیە، لەبەرامبەردا دامەزراوە نیشتمانییەکان دەستەوستانن لەبەردەم هەژموون و کاریگەری پارتەکان، خۆشبەختانە حکومەتی هەرێمی کوردستان خاوەنی پێگە و بنەمای یاسایی و دەستووری دامەزراوەکانە ئەوەی پێویستە بوونی ئیرادەیە بۆ کاراکردنیان.

پەراوێزەکان

١. بۆ زانیاری زیاتر سەردانی ئەم ماڵپەڕە بکە: INSTITUTION | Meaning & Definition for UK English | Lexico.com یان INSTITUTION | Meaning & Definition for UK English | Lexico.com

٢. سەردانی ئەم ماڵپەڕە بکە: أهداف المؤسسة - منتدي فتكات (fatakat-a.com)

٣. منظمة الأمن والتعاون في اوروبا، مبادئ توجيهية لتنظيم الأحزاب السياسية، الناشر مكتب المؤسسات الديمقراطية وحقوق الانسان التابع لمنظمة الأمن و التعاون في اوروبا، ٢٠١٠، ص١٧.

٤. هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل١٨.

٥. عبدالغفار شكر، نشأة وتطور المجتمع المدني: مكوناته و إطاره التنظيمي، الحوار المتمدن، العدد:٩٨٥، التأريخ ١/١٣ /٢٠٠٤، بەردەستە لەم ماڵپەڕە: عبد الغفار شكر - نشأة وتطور المجتمع المدنى : مكوناته وإطاره التنظيمى (ahewar.org)

٦. مرييعي سوسن، التنمية البشرية في الجزائر – الواقع والآفاق، مذكرة مكملة لنيل شهادة ماجستير في علوم التسيير، جامعة منتوري- كلية علوم الإقتصادية و علوم التسيير، ٢٠١٢-٢٠١٣، ص٦.

٧. إبراهيم مراد الدعمة، التنمية البشرية الإنسانية (بين النظرية و الواقع)، دار مناهج للنشر والتوزيع، عمان، ٢٠٠٩، ص١٧.

٨. عبدالرحيم تمام أبو كريشة، دراسات فى علم الإجتماع التنمية، المكتب الجامعى الحديث، الإسكندرية، ٢٠٠٣، ص٣٢٨.

٩. بۆ زانیاری زیاتر سەردانی ئەم ماڵپەڕە بکە: ڕێژەی هەژاری لە هەرێم ڕاگەیەنرا (nasnews.com)

١٠. پروشەری چوارچیوەی ستراتیجی لە ماڵپەری وەزراەتی کاروباری کۆمەڵایەتی لەم لینکە: ٠.٢ پرۆشەری چوارچێوەی ستراتیجی پاراستنی کۆمەڵایەتی.pdf (gov.krd)

١١. بۆ زانیاری زیاتر سەردانی ئەم لینکە بکە: حکومەتی هەرێمی کوردستان | وەزارەتی تەندروستی (gov.krd)

١٢. ڕاپۆرتی وەزارەتی پەروەردە لەم لینکەی خوارەوە: ١. ئاماری قوتابخانە ناحکومییەکان - خوێندنی ناحکومی.pdf (b-cdn.net)

١٣. بۆ زانیاری زیاتر سەردانی ئەم لینکە بکە: ٠.٢ پرۆشوری چوارچێوەی ستراتیجی پاراستنی کۆمەڵایەتی.pdf (gov.krd)